

CSOÓRI SÁNDOR

Töredék

El Pestről, minél messzebbre és minél gyorsabban, javasolták az orvosaim. El a füstből, a zajból, az összelapító zsúfoltságból, el a kötelességek elől, ismerősök és barátok felém hajított rokonszenvlasszója elől, hátat fordítva annak az idegesítő alaknak is, akit időről időre előcsal belőlem a Toulouse-Lautreeci törpesorsra kényszerített közélet; el valahová a hegyekbe, ahol gondolatlanul fúj a szél és nem szól más rádió csak a madarak Kossuth adója. S mivel az enzimvizsgálat infarktus előtti helyzetképet rajzolt elém, nem volt más választásom, minthogy a kórházi ágyról — átszállók és kerülőutak nélkül — egyenesen fölmeneküljek a Mátrába.

Selye, a nagy stresszbúvár, bejárva a lélek tenger alatti mélységeit, kétféle alaptípusú emberről beszél. Az egyik fajtájút a versenylóhoz hasonlítja, akit az iram éltet, a folytonos hajszoltság: azaz a stressz. A másik fajta ember a teknősbékatípus, akinek csöndre, árnyékra, megteremtett, nagy nyugalomra van szüksége, hogy élni tudjon.

Eleddig engem nem érdekelt semmiféle besorolás: éltem, ahogy élhettem, de egy Selye mércéjével dolgozó megfigyelő, gondolkodás nélkül a „versenylóvak” csapatához sorol.

Az örökös lótásból-futásból azonban így lett váratlanul megfutamodás. Szöktem Budapestről, mint egy adósai elől menekülő arisztokrata, aki tizenöt-husz évig dorbézol, nőzik, szerencsejátékok nyertes és vesztes hőse, rangos szél-toló, de kikopva színeiből és pénzéből, remeteségre kényszerül.

A legvaskosabb igazság ebben az önkarikatúrában az idő: az a tizenvalahány év, amióta egyetlen percig se álltam le, egyetlen percig se lazítottam. Nyár jött nyár után, hosszú árnyékok szakadtak el a szemközti jegenyéktől, a televízió parázna tengereket hömpölyögtetett a szemem elé, máskor pedig zakopanei havazásokat, de én maradtam a helyemen, körüljárva mások bajával, cigarettacsikkjeivel, a magam tévhitével, Don Quijote-i páncélinggel a farmerkabátom alatt.

Pedig hányszor és hányfelé hívtak! Volt aki a Bakonyba, aki a Duna-deltába, lassan elmorzszálódó tatárfalukba, vagy egy írószövetségi csereútra valamelyik ázsiai országba. Tornai József például, minden nyáron Dunaharasztra csalogatott, a homokbuckái s akácerdői közé, sátorlakónak, ősembernek, az ő félelmetesen világító júliusi Holdja alá, de hívásait mindig évődve, élcelődve hártottam el: nekem, parasztnak, zörgött annyit éjszakánként a kukoricalevél, pattogott annyit fejem fölött a nádtető, a zsupp, hogy a természet száraz neszeiből egy életre elegend legyen. Vagy azért menjek csak elhagyott erdőkbé, hogy ijesztgessem magamat lidérces bagolysírással?

Ha irigyeltem is Tornait az évről évre kiújuló szenvedélyéért, sose társultam hozzá. Mert bár ő a természetéről beszélt nekem, én a tájat értettem rajta.

A határt: a réteket, a diófás, az akácfás dülöket, a dimbes-dombos irtásokat, melyekhez gyermekkoromban százféle képzet is odatapadt, de a természet képzelete soha. A rétre gyűjteni mentünk, a réti folyóba halászni, az itt-ott kisarjadt akácocos pedig oázisaink voltak aratás közben vagy kapálás közben. Hogy kékült a katáng s ékeskedett a vasvirág? Mit mondhattam volna mást rá, mint amit a franciák mondanak a már ismerős élményekre: déjá vu.

S az élcelődő paraszt most okkal pironkodhat: erdőben sétál napok óta, a gunyoros hangsúllyal emlegetett természet édes anyaölnén. Olyan kérges tölgyfák és cserfák sűrűjében, melyek közt közönyösen ballagott át egyik szőlőből a másikba, kapával a vállán. Sütött a nap, mozgatta levelét a sombokor, s a repedezett, vörhenyes úton gyík szaladt át, mi lehetett volna ebben olyan rendkívüli?

Éveket engedek magamon átzúdulni, mire „valódi” természetélmény akad fönn az emlékek rostáján. Nyár van, apámnak viszek ebédet a szőlőhegyre. Áll a levegő a Vértes fölött. Kókadoznak a szilvafák, a körtefák, a szőlőlevelek. Az ösvényre hajló, kaszátlan fűből is kiszállt már az élet: múmiasörényként zörög. Unott és pilledt vagyok magam is. De hirtelen jeges áramütés a bal talpamban. Valami puhány test hidege villámlik föl az agyamig: kígyóra léptem. Egy összetekeredve alvó siklóra. A természet őszindora borzongat meg. Az igazi természeté. Úgy emlékszem, mintha kiáltottam is volna, de évmilliókkal azelőtt. Az ismerős hegyi út, hegyi táj, a megszokott vadrózsabokrok és galagonyák vélem együtt fölugorva szakadtak ki a „szülőföld meghitt közegéből”. Néhány pillanatra megszűnt az otthonosság: maga az elfogulatlan természet kerekedett a táj fölé s adta tudtomra létezését a kígyó hidegével.

*

Jó lépkedni a hepehupás, egyenetlen erdei utakon. Egészen másként rugózik rajtuk a gerinc, a csípő, a térd, mint a betonon. A beton akár az inkvizíció vagy a meddő abszolutizmus — engesztelhetetlen. Nem más, mint az ég és a föld közé becsúztatott szigetelő réteg, a Város nagy találmánya és szabadalma, amely részben védi az embert a sártól, az elmerüléstől, másrészt viszont korlátozza is: nem súg a talpának semmit. Az első gerinces, aki két lábra állt, kockáztatva szilárdabb egyensúlyát, föltehetően elborzadt volna olyan jóslattól, amely a betonon való futkosásunkat jósolja neki: izom- és csontellenes utcákat a világ minden táján.

Évek óta először bóklászgatok a magam kedve szerint olyan környezetben, ahol minden lépésemmel a szabadon maradt földet érinthetem. Bátortalanul föltápázkodik tudatomban az anteuszi példázat s nyomában minden más — Föld szellemével kapcsolatos — hit, hiedelem, új erőt adó érintés mítosza. Az európai ember ezeket a mítoszokat vagy a babonák, vagy a kultúra világába utalta át, ahelyett, hogy mint őstapasztalatot, változásai közben is meghagyta volna elevenen. A paraszti kultúrákban ezek a hitek különféle szokások és ösztönös cselekedetek formáját öltve magukra, tovább éltek. Gyerekkoromban még az epesztő szomjúság közepette megkívánt víz első kortyát is a Föld kapta. A Föld szelleme. A második lehetett csak a kaszása, a marokszedőé, a cséplőgépp hópoklában dolgozó törekhordóé. Férfi és asszony egyformán így tartotta ezt illendőnek. A gazdag paraszt és a nincstelen is. Most utólag gondolkodom csak rá, hogy ez a tulajdonon inneni s túli érzés valami kezdetleges egyetemességre utal: a parasztban a saját föld és a föld fizikai létének érzete összemósódott. Ezzel, persze, nem azt akarom mondani, hogy a birtokosi érzés nem nőtte be a sűrű bozótásával a másikat, főként ha alkalma volt erre, de még ez a benőtt, ellepett érzelem is arról árulkodik: nincs messzebbre visszanyúló folyamatos-ságélmény az időben. Istenek haltak, születtek, létet cseréltek, de a földhöz fűződő mitikus viszony a mi korunkig változatlan maradt. Megszakítatlan erő

és megszakítatlan folyamat. Évezredes tapasztalatok halmozódtak föl egyidejűleg ezzel a folyamattal, melyek a paraszti társadalmakat és kultúrákat a természetelvűségre alapozták. Ezt a közhelyet azért merem leírni, hogy egy másik, sokszor leirt makacs és téves közhelyet föltre tolhassak az útból: a maradiság emlegetését.

Nem olyan régen, a népi kultúra körüli vitákban, sokan szánakozóan, mások pedig fölényesen azzal vádoltak néhányunkat, hogy egy elavult parasztkultúrát akarunk föltámasztani az úrhidak korszakában. A látszat, elismerem, mutathatott ebbe az irányba is. De egy olyan nagy távlatú ügyben, mint a parasztság eltűnése vagy teljes áthangolódása, talán mégsem a látszatok a legfontosabbak. Csak egy kis jóindulat, körültekintés és okosság kellett volna ahhoz, hogy az úgynevezett európeér barátaink megértsék: az alternatíva már rég nem a múlthoz való visszatérés, hanem a jövő megválasztása. Azaz: egy hideg, megszerkesztett jövőt képzelünk-e el magunknak, amely a múlt reményeire s tapasztalataira nem kíváncsi, vagy olyat, amelyik minden körülmények közt megőrzi a szolidaritás örömét és izgalmát a múlt időkkel; olyat, amelyikben — John Berger angol társadalomtudós gondolatát idézve — a parasztokat nem a múlt csökevényeinek, hanem inkább a múlt képviselőinek látjuk. Ami mégiscsak más minőség.

Röstellkednék, ha valaki utólagos önigazolást olvasna ki soraimból. Vagy egy pörújítás szándékát. Egyiktől is, másiktól is messzire járok. Hogyan is vádaskodhatnék jó lelkiismerettel, amikor én is vádolhatónak érzem magamat egynémely dologban. Itt van például ez az egész erdei mázskálásom! Ötleként eszembe jut Anteusz, és már ügyes szálvetéssel bele is szövöm ebbe az elmélkedésbe. Tetszetős, tagadhatatlanul. Sőt van is benne igazságmag, de ez az igazság egyelőre csak a testé. A lábamé, amely órák óta örül a süppedő humusznak, s lágy mohamezőknek. Elsöprő akkor lehetne, ha testemben s lelkemben is megrázna. Ha papolnék tőle, mint Rousseau. Ha csüngnék rajta, mint Csonkoni. Ha szektaalapítóként meghirdetném, hogy hátráljunk vissza a kezdetekhez. Vissza a természethez, akár a XVIII. század romantikusai, akik az idill utáni sóvárgásukból merész társadalmi víziókat lobbantottak ki. A mai ember sajnos csak természetvédő s nem természetrajongó lehet. Gátolt és gátlásos. A természethez kötődő vonzalmairól talán még nehezebben tudna beszélni, mint zavarokkal küzdő nemi életéről. Ha jól meggondolom: a turisták hétvégi áradozása az egyedüli természetet dicsérő himnusz. Ők a nagy mítosz botos és hátizsákos szereplői. És újabban a pápa lép elénk elragadó természetességgel, egy régi rítus megújítójául. Megy Lengyelországba, Mexikóba, Írországba, megy Amerikába s ahová megérkezik, leborul és megcsókolja a földet. Én, az örök protestáns, hódolok neki ezért a gesztusáért, de mint a versenyben lemaradó költő, irigykedem is rá: a világ minden kortárs költőjének meg kellett volna előznie a szentatyát! Mert ha a *pápaság* mint műfaj, alkalmasabb is a költészetnél, hogy tömegeket mozgasson és megtanítsa nagy, közös érzelmekre, alkalmassága kizárólagosan egyoldalú maradhat: megszentelődő. Sose lehet például dioniszoszi, mint a költészet, kanászosan boldog, mint egy táncoló öreg dudás; nem lehet elragadtatott, játékos, részegítő. Hát még pogány, ne adj' isten: parázna! A költészet viszont mindenféle lehet.

*

Arcomba kecskerágó ága hajol, bentebb az erdőben egy-egy vénebb fa deréka roppan. Állva halmak meg a fák, jut eszembe egy színdarab címe. A főntebbi eszmefuttatásom folytatásaként váratlanul büntudatom támad. Engem ide a Mátrába a betegségem kergetett ki, méghozzá — ha hinni lehet egyik orvosom ijesztgetésének — halálközeli nyavalya. A fák jajdulnak, nyögnek, bevallják rosszulletüket, én meg csak érzéketlenül cipeltem a bennem töredező vég-

zetet. Netán elveszíthettem a magammal való kapcsolatot is? A természet után ezt a legtermészetesebbet? Vagy az ösztönöm és a tudatom közt már akkora hasadék tátong, hogy eszméletem se fektethet le egy rögtönzött hídpadlót közöttük? És én vagyok csak így, vagy mások is? Egymás után halnak meg időnap előtt a kortársaim, a barátaim: Simon Pista, Váci, Kamondy László, Szabó István, Kormos, Nagy László, de írásaikban alig kap teret és hangot a halál. Mások halála igen, de a maguké, mint személyes megsemmisülés, elviselhetetlen várakozás, mint testükre és tudatukra lecsapó botrányos jövő, szinte csak futólag. Ady költészetéhez képest említeni sem érdemes egy-két halált súroló versüket, hiszen ő kezdettől fogva küszködik velem. Becsmérli, könyörög hozzám, kérkedik rokonságukkal, nagyságosnak látja, akár egy fejedelmet: „Most a halál előtt, most: vagyok” — írja A halál: pirkadat című versében.

Az egyik legsarkítottabb, éppen ezért a legjellemzőbb Ady-vallomás. A haláltól megnövesztett élet hiteles szava. A *most* itt a hősiesség időhatározója. A végzet pokolgép-kattogásának az a pillanata, amelyet csak a mindenre elszántak tudnak megrendítően elviselni.

Nemrég olvastam Melchior Wańkovicz Monte Cassinó-i csata című, fölzaklató és megrázó riportkönyvét a lengyel katonák önként vállalt vértanúságáról s keserves győzelméről. Nincs pokol, amely ördögibb lehetett volna ennél a két hétig tomboló hegyi csatánál. Nincs dicsőség, amely megérdemeltebb. A könyv minden lapja a halálé s az életakarásé! Egy fiatal zászlós — írja Wańkovicz — géppisztolyát tüzelésre tartva ugrik ki a sziklabunkerből. Kiugrik, mert ki kell hívnia a sorsot. Német sorozat hasít belé. És ő — mármint a fiatal zászlós — a világ legdrámaibb színpadán, túlfutott szenvedéllyel kiáltja el az olaszországi hadjárat legképtelenebb és legfenségebb mondatát: *Gasiński meghalt*... És ezzel az utolsó hadijelentéssel zuhan le a kövek közé... Hogyan? Hát az is megtörténhet, hogy a halott jelenti be saját halálát? Az idők úgy összecsiszognak, hogy megszületik a lét abszurditása? A *most*ban összetorlódik minden idő, minden élet és minden halál?

Ady *most*ja ennek a katonának az önmagáról adott jelentésével visszhangzik bennem. Mindkettejük vakmerő tudata azt égeti belénk, hogy nincs teljes élet, amelyet ne a halál tartana rangos feszültségben. Mi, maiak, visszahőkölünk az ilyen gondolatoktól. Sandán pislogunk a végzetünk felé, sőt, ha kell, mosolyogva nézünk a koporsónkra is. Mi a Halál színe előtt is komformisták vagyunk. Csöndben, sutyiban szorongunk csak tőle, de nem vallanánk be az istenért se. Megszoktuk, hogy nem olyan lényeges a halálunk, mivel az életünk sem az? Megszoktuk, hogy a nagyság nem a mi mértékegységünk, mert azzal a teremtés és a pusztulás képzelete jár együtt, mi viszont csak az alkalmazkodásban vagyunk nagyok? Kitépszik ez abból is, hogy a halálról mi csak akkor beszélünk, amikor halottunk van. De akkor mesterien, szép koszorús szavakkal, a nagy illusztrátorok alázatával.

Vagy Baudelaire, Rilke és Ady után lejárt lemeznek érezzük a témát? Félrelökhetőnek, mert sokáig sercegett már a fülünkbe? Csakhogy én nem *témáról* beszélek, hanem *viszonyról*. Mi nemcsak a halálról beszélünk alkalomszerűen, hanem az életünkről is. A nyilvánvaló igazságokat nagy ívben kikerüljük, mint a nagy emelkedőket, vagy a valamikori nagy eszméket. Használhatatlannak tekintjük valamennyit, akár az Isten emlékét vallástalan korokban.

Sokan azt vallják erről: hígak és felületesebbek lettünk. Léhák, gyorsan égők és gyorsan felejtők. Autóemberek, akik száguldanak, fölverik maguk után a port, s eltűnnek egy kanyarban.

Én nem tagadom ennek a kiábrándult összefoglalásnak az igazát. De azt igen, hogy ennek így is kell maradnia. Mert vagy alkalmas az ember ma is, holnap is a legmerészebb váltásokra s megrendülésekre, vagy sose volt alkalmas rájuk, csak sodródott, hömpörgött lefelé, mint a hólabda.

Még bent a kórházban, mozdulatlanságra ítéltetésem közben, kezdtem ol-

vasni Szabó Ede Rilke világa című könyvét. Fejem fölött a szív működésemet ellenőrző gép ugráló, zöld hullámvonalai, ott kint a nyárvégi gesztenyefák csöndes közönye. Néha egy rigó, néha pedig egy orvos nézett be rám az elkülönítő kémszobák ablakán át. Apollinaire olvashatott így a tűzvonalban, a halálfélelem szomszédságában, gondoltam némi pátosszal s némi büszkeséggel. Akkor még senki se tudta, infarktusom van-e, vagy csak a vészjelző szólalt-e meg riasztásul.

A könyvet figyelemelterelésül kezdtem olvasni, lassú iramban, messze kerülve az irodalmi kíváncsiság minden ingerétől. Tudtam, hogy amit olvasok, mihamar nem kerül bele a baráti viták áramlásába — könnyű volt tehát kizárnom a külvilágot. Annál nehezebb volt viszont féken tartani a magamét. Oldalról oldalra rejtelmes fényű tükrök előtt haladtam el. Szabó Ede Rilkeről beszélt, én azonban a saját büntudatom visszhangját hallottam ki a mondataiból. Ha azt írta róla, hogy Rodinhez hasonlóan Rilke is türelemmel nyerte el az életét; hogy a magánya nem szenvedély volt, hanem munkaföltétel: árnyékokat éreztem tolongani a koponyám körül. Az Elhibázott Élet völgyéből kicsapódó kőomlás zaját: napjaim, éveim semmibe zuhogó görgetegét. Mert én minden voltam, csak türelmes nem és takarékos. Csupa átszellemült kapkodás voltam, esetlen gólyalábakon lépkedő kamasz, akinek még a negyvenen túl sem a legvégső dolgok a fontosak, hanem a legközelebbiek. Noha a közeli dolgoknak igazán nincs megrendítő távlatuk, csupán a hatásuk rendíthet meg. Mi más ez, mint a lét felszínes gyarmatosítása? Felszínes térfoglalás, miközben az erendendő kérdések körül minden homályos, kusza, minden csupa félértés.

Még soha nem történt meg velem, hogy olvasás közben kétségbeesetten irigykedjek! De Szabó Ede könyve úgy támasztott föl egy költőt, hogy a föl-támadásnak minden változása, vállalkozása, hite, szorongása, nyugtalan irigységet keltett bennem.

Ismertem én Rilket valamennyire addig is. De azt, hogy nagy költő, valójában csak Nemes Nagy Ágnes fordításainak s becsületszavának hittem el. Annak a markáns eleganciának, ahogy ezt a polgárinak ítélt költőt, elkülönítve a polgári művészet szokvány jelzőitől, a kozmikus érzékenységű alkotók kivételes csapatába sorolta. Szabó Ede ezt a besorolást egy lírai dokumentumregény izgalmaival hitelesítette és elevenítette meg. Főként a levelek, a vallo-másrészeket tékozló és ihletett adagolásával. Könyvéből engem mégsem a Rilke-művek magyarázata s a költő életregényének a mesteri egybeszövése hozott lázba, hanem a részmozzanatokból kiszikráztatott költői élet víziója. Rilkének az az élet- és érzelmekkoncentrációja, amely nélkül nemcsak hogy művészet nem születhet meg soha, de még a valóság is csak a saját látszatát mutatja meg. „Az út a bensőségből a nagyságig az áldozaton át vezet” — jegyzi föl Rilke emlékezetből Rudolf Kassner filozófus egyik gondolatát. Először csak úgy egyetértésül, később azonban mottóul is odairja Fordulat című verséhez.

Rilke áldozateszméjének persze semmi köze sincs a keresztyényi önfeláldozáshoz, sem a közélet vagy a politika kedvéért hozott áldozatokhoz, mondjuk egy jobb társadalom reményében. Az ő értelmezésében az áldozat fogalma — legalábbis az én tudatomban — ledobja magáról az összezsugorító tulajdonságokat: az egyén önkorlátozó hitét, a másokért vállalt aszkézis terheit. Az ő aszkézise nem önfeladás, ellenkezőleg, a minél teljesebb önmegvalósítás föltétele. Ha elhúzódik is például a világtól, azért húzódik el, hogy a világ megértésének magaslatibb feltételei közé emelkedjék: „... nekem nem szabad más megvalósulásokat kívánnom és keresnem, csakis a műveimét; ott az én házam, ott vannak a hozzám valóban közelálló alakok, ott vannak a nők, akikre szükségem van” — írja önmagáról egyik levelében. Ugyanebben a levélben még ezt is olvashatjuk: „amikor alkotok, igaz vagyok”.

Az ő erkölcsé nem más, mint az esztétikához való tökéletes és föltétlen ragaszkodás.

Van-e, lehet-e ennél földibb, de metafizikai sikon is vonzóbb kísértés egy

író számára, különösen egy olyan elakadt fejlődésű ország irodalmában, ahol az ég felé röpülve is a társadalom koloncaival a nyakában röpülhet csak az író? Ahol a rózsáról, a ganyedombról, az árokparton talált pléhkanálról, a gyanús köröket leíró darázsról nem a lét öröme, undora, sem a kettébe tört élet vagy a földi otthontalanság képezte születik meg benne, hanem a társadalmi idegenségé. Mintha az ilyen irodalmak nem ismernék az őstémák leronthatatlan rangját, mintha az abszolút értékeket gőgösen félretolnák, holott ebben az ügyben Thomas Mann-nak kell igazat adnunk, aki ezt írja a Doktor Faustusban: „az abszolút értékekbe vetett hit, bármily illuzórikus is, szerintem életfeltétel”. Más szóval, az esztétikai képesség — hasonlóan a humanizmushoz, nem *valami ellenében* megszülető képességünk, de önmagában is érték. Önállósulásra alkalmas minőség.

Sajnos, ahol ez az önállósulás nem jöhet létre, ott a célzatosság, a politikai, eszmei tételeesség jut mindenekelőtt szóhoz. Kosztolányi homo aesteticusa megérzi ezt a kínos és kínzó kényszert, ágál is ellene, de lármás igyekezetében én örökké ott éreztem valamiféle lélektani kivagyiságot, bevallatlan kisebbségi érzést, öngazoló dacot, amely programosan tüntet. Vagyis másfajta szerepekkel szemben egy új szerep vállalását. Ady „mindennek jöttem”-ével viaskodva a *csak művésznek jöttem* gőgös hivatástudatát.

Talán fölösleges vallomást tennem Ady mellett, József Attila és Nagy László mellett s részleteznem, hogy az én irányjelzőm újra és újra az ő égtájak felé lendül ki nyugalmából, de ugyanígy fölösleges volna elhallgatnom, hogy egy náluk sokkal esztétikaibb minőséget kiérlelő író is örömet lettem volna. Író, aki nem a l'art pour l'artos kalandot kívánja meg, hanem azokat a metafizikai suhanásokat, megrendüléseket, amelyekben, például nem más a halál, „mint tőlünk elfordult, általunk meg nem világított oldala az életnek”. Vagy amelyekben személy szerint hiteles szavakkal elmondhatjuk, amit Rilke mondott: „én az életet a legsérthetlenebb, leggyönyörűbb kincsnek tartom, és a sok sorscsapás, szörnyűség összebogozódása és számtalan emberi sors prédál esése, mindaz, ami utóbbi éveinket leküzdhetetlen s még egyre növekvő rettenetté fokozta: nem téveszthet meg a lét bőséget, jóságát és hozzánk való hajlandóságát illetően...” „Hiszen biztos, hogy a legistenibb vigasz magában az emberiben rejlik; egy isten vigaszával nem sokra mennénk...”

A rilkei esztétikus lényre való hangolódással én csak egy izgató hiánynak adok hangot, mert manapság a sok mesterkéltnél fény, korlát, mesterkéltnél cselekedet mögött sokkal konokabban kellene keresni magunkban a legbensőbb embert: a be nem foghatót, a csodálkozásra, haragra, szeretetre, s kapcsolatokra éhes embert; a természeti lényt, aki a történelem kihívására épp ez utóbbi képességével is erős hangsúllyal válaszolhat. És még tovább menve meg kellene tudnunk, mi a miénk ebből a világból, hogy ne csak fogyasztói legyünk, de a teremtői is! Az esztétika igénye tehát természeti igény. Az élő ember legbensőbb igénye. A mindig megújuló és megújító meglepetés. A rilkei alkátú költők sorsára rimelve Gottfried Benn már-már az istenkísértésen is túllépő gondolatot fogalmaz meg A líra problémái című tanulmányában: „Az egész emberiség abból él, hogy itt-ott valaki találkozott önmagával, de ki találkozik önmagával? Csak kevesen találkoznak, és akkor egymagukban...”

*

Bárhova nézek: fa, bokor, madár s hajlékony gyom néz vissza. Gyógyulok, vagy csak a reményemet fokozza föl az erdő? Szorongás, halál, természet, egyén és esztétika nehezen körvonalazható sejtelméi kerülnek bennem egymás mellé, mint régen elszakadt édestestvérek egy búcsú forgatagban. Hagyom, hadd tapogassák végig egymást, hadd faggatózzanak szabadon, most már az én tanúskodásom nélkül, hátam mögött egy elkülönített kórházi ágygal, előttem az ismeretlen erdővel. — — — — —